

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ БРАТСТВ

У статті зроблено аналіз благодійної, філантропічної та меценатської діяльності українських братств. Доведено, що православні братства опікували бідних, немічних та вдів; відкривали та утримували шпитали, лічниці та сиротинці. Особливу увагу братства приділяли розвитку української освіти, виступали меценатами шкільної та друкарської справ.

Соціально-економічні зміни, які відбулись в Україні з проголошенням незалежності, курс держави на створення соціальних служб для молоді, становлення різноманітних соціальних організацій змушує звертатись до багатого історичного досвіду соціальної роботи в минулому. Однією з таких українських організацій, що мала власні форми та традиції соціальної роботи, були і залишаються братства. Досвід їх діяльності у сфері соціальної допомоги залишається актуальним і важливим для вивчення. **Метою** автора статті є аналіз діяльності українських братств як благодійних та філантропічних організацій, меценатів освіти, друкарської справи тощо.

Проблема благодійної діяльності українських братств знайшла відображення у вітчизняній та закордонній історіографії. Під час написання роботи автори використували дослідження соціологічного, культурологічного та історичного спрямування, роботи вітчизняних та закордонних дослідників. Серед них слід виділити працю О.В. Безпалько, в якій автор розглядає соціальну роботу православних братств як складову роботи в українській громаді [1]. У праці А.Г. Горілого «Історія соціальної роботи в Україні», в контексті розгляду всієї історії соціальної роботи, автор торкається питання місця та ролі українських православних братств у сфері допомоги нужденним, сиротам та старцям [2]. Дослідники А.Я. Єфименко, М.І. Марченко, Н. Полонська-Василенко акцентували увагу на вивченні історії становлення та розвитку братств [3-5]. Проте в працях цих дослідників містяться окремі дані про соціальну допомогу, яку надавали українські братства в процесі своєї діяльності. Також під час написання статті автором використовувались праці дослідників, які вивчали окремі сфери діяльності українських братств: відкриття та фінансування українських шкіл, меценатство у сфері друкарства тощо. Отже, узагальнюючих праць з визначеної проблеми не було, тому спроба розглянути це питання є актуальною.

Братства – це українські релігійно-національні організації. Своім корінням вони сягають XV ст., але найактивніша й наймасовіша їх діяльність припадає на XVI – XVII ст. Братства об'єднували у своїх лавах ремісників, селян, запорозьких козаків, купців та українських магнатів. Найстаршим братством було Львівське, первісний Статут якого відносять приблизно до 1439 р. [6, с. 74]. У Статуті записано, що кожний, хто бажає вступити в братство, повинен платити спеціальні внески – «вступне» – шість грошів, а також шість грошів річних і півгроша – щомісяця. Соціальний склад Львівського братства у різні роки був неоднорідний. У Статуті, прийнятому Львівським братством 1586 р., зазначалося, що братство є організацією міщан, її членом міг стати кожний православний, незалежно від соціального походження, національності і маєткового цензу [7, с. 48]. Проте засновниками і активними діячами братств були міські ремісники і торговці. Це засвідчує перший список фундаторів Львівського братства, де немає прізвища жодного магната, але значилося багато ремісників і торговців: сидельники Юрій і Іван Рогатинці, кравець Дмитро Красовський, кожум'яка Лука Губа, торговці Іван Красовський, Лесько Малецький, Хома Бабіч, Стецько Мороховський, Іван Богатірець тощо [8, с. 503].

Братчики поділялись на старших і молодших. Періодично скликалися збори. Вибори, згідно зі статутом, відбувались раз на рік. Заслухавши звіти попередніх колег, обирали чотирьох братів, яких називали старостами або річниками. Вибрані старшими братами не мали права відмовитися, інакше б платили штраф – 2,5 фунта воску. Старші братчики готували різні петиції до королів, вели судові процеси, влаштовували зустрічі, гостини, відправляли депутатів на сейми, вели листування з патріархами, митрополитами, єпископами та іншими впливовими патронами церкви. У їх розпорядженні знаходилася казна, з якої видавали гроші на різні споживи братства. Молодші братчики повинні були слухатися старших, їм підкорятися, ставитися до них з великою повагою і шаную. Старші братчики за всі доручені їм справи звітували перед зборами.

Значна роль братств у сфері благодійної діяльності. Завданням православних братств було дбати про зовнішній порядок у храмі, про задоволення його матеріальних потреб, піклуватися про хворих. Члени братства платили внески, на які влаштовували свята – «кануни». Згодом братства розширили свої завдання: допомагали членам, які зuboжили чи потрапили в біду; виступали перед судами і самим королем в обороні православної церкви; брали участь у спробах відновити єпископію у Львові. Братства спочатку були переважно організаціями міщан, але поступово набули всестанового характеру. Більшість членів Луцького братства становили шляхтичі, а в Київському було багато духівництва. В 1616 році до Київського братства вступили гетьман Петро Сагайдачний із Військом Запорізьким. Братства рішуче виступали проти патронату, польсько-католицької пропаганди, національних і релігійних обмежень українців, проти неморального життя духівництва, намагаючись впливати на висвячення гідних пошани людей. Таке «втручання світських людей», міщан – «кушнірів і кожум'як» – у церковні справи й прерогативи єпископів викликало з їх боку невдоволення [9, с. 122].

Братчики зобов'язувались стежити за порядком у церкві, дотримуватись релігійності та моральності у побуті. Вони контролювали дії священників. Коли вважали, що священник не дотримується закону або чинить несправедливо, намагались усунути його з посади, замінити добрими проповідниками і вчителями. Братчики організували церковний спів, закладали школи і бібліотеки, поширювали книги, утримували шпиталі, дбали про бідних, слабих і немічних. Відомо, що в 1522 р. один шпиталь містився на Руській вулиці у Львові, другий – у галицькому передмісті, коло церкви Богоявлення. У створених братствами шпиталях запроваджувалося самоврядування. Обрані мешканцями цих закладів старости займалися питаннями внутрішнього життя шпиталів. Вони, зокрема, складали кошториси, вирішували, як краще розпорядитися різними доходами. Братства відкривали особливі «старечі» шинки, доходи від яких направлялись на утримання шпиталів [1, с. 18]. Велику увагу братства приділяли соціальній підтримці найменш захищених представників суспільства – старих, інвалідів, бездомних, сиріт.

Братчики наглядали за моральністю мирян. Особливо переслідували різних чарівників та чарівниць і передавали їх єпископському суду. Братчикам заборонялось спілкуватись також з тими, хто ходить до ворожок і чарівниць. Під пильним наглядом перебували і вчинки самих членів Львівського Успенського братства. Кожен з них повинен був бути зразком у всьому. Якщо один з братів знав про провину іншого, то був зобов'язаний про це доповісти зборам. Якщо ж змовчить, то буде покараний. Статут вимагав, щоб кожний братчик жив по-християнськи, відвідував хоча б один раз на тиждень церкву, займався справами милосердя та добротності. На початку XVII ст. у Львівському братстві було запроваджено посаду деспекта, який мав доглядати за моральністю братчиків, доповідаючи про їх поведінку на зборах [2, с. 35].

Важливою заслугою Львівського братства було налагодження тісних міжслов'янських зв'язків. Львівські братчики встановили зв'язки з Московією, Вільном, а також південнослов'янськими країнами. Так, у 1592 р. Львівське братство відрядило до Москви велику делегацію, яка складалася з членів братства. До її складу входили братський священник Михайло і міщани Лука Губа, Микола Добрянський та Іван П'ятницький. Братчики мали при собі установчі грамоти та листи братства до російського чину і впливових російських діячів. Змалювавши тяжке становище українського населення під гнітом Речі Посполитої, братчики просили допомоги в будівництві монастирської

лікарні та інших споруд. Водночас братські посланці просили книги московського видання – Псалтир, Бесіди Йоана Красномовного тощо [5, с. 78]. Від російського чину братство отримало велику, як на той час, допомогу: п'ять зв'язок соболів та куниць, 50 угорських золотих, 30 російських карбованців. Це було не поодиноким посольством, виряджене Львівським братством до Росії. Є відомості, що й наступного 1593 р. львівські братчики делегували до Москви посольство з рекомендаційними листами Олександрійського патріарха Мелетія Пігаса та князя Острозького.

Отже, братства мали чітку структуру, були досить дисциплінованими організаціями. Значна увага приділялась благодійній та філантропічній діяльності, що виливалась у різні форми допомоги бідним, убогим і сиротам, будівництво шпиталів, сиротинців тощо.

Свою головну мету братчики бачили у збереженні етнічної самобутності українського народу. Провідним засобом для її досягнення вони вважали культурно-просвітницьку діяльність. Необхідність протидіяти наступові католицької культури спричинила появу братських шкіл. Перша така школа з'явилась у Львові у 1586 р., а незабаром їх почали створювати скрізь в Україні. На початку XVII ст. братських шкіл налічувалося коло 30. Навчатися в них мали право діти всіх станів. Утримувались школи коштом братств. Діти з незаможних родин і сироти навчались безкоштовно. Головне призначення братських шкіл – надавати освіту й виховувати відданість давнім традиціям та батьківській вірі. Значна увага приділялась вивченню церковнослов'янської, книжної української мови, а також латинської мови [9, с. 256].

У Статуті Львівського братства зазначалось, що школа організована і підтримується «старанням і турботою всього братства Львівського, храму Пресвятої Богородиці і всього посполитого народу руського навіть убогих вдовиць, задумуючи ліквідувати нестачу законної науки» [10, с. 76]. Статут школи передбачав, що викладання повинні вести філософи, поети, історики тощо. Характерною особливістю Львівської братської школи з перших днів існування був її демократичний характер. Так, Статут цієї школи вимагав, щоб кожен учень, незважаючи на соціальне походження, був рівний серед інших. Вчитель повинен виховувати і любити дітей, як «синів багатих», так і «сиріт убогих», і тих, котрі по вулицях ходять, «просячи милостині». У школі повинні бути всі рівні, право на переваги давали лише знання і сумлінність. Братство дбало про те, щоб у школі розвивалась товаристська повага до вчителів і пошана до людей, достойних як духовного, так і світського стану. Братчики турбувались про матеріальне забезпечення дітей, виховуючи бідніших, – за їх утриманням і опікою на кошти братські, бо школа організовувалась для дітей різного стану, убогих та багатих – за рівним внеском [11, с. 239].

Засновуючи школи, розповсюджуючи освіту, Львівське братство узяло на себе важливу справу морального виховання підростаючого покоління. Школа, на думку братчиків, повинна була виконувати як громадянську, так і соціальну функції. Думки, викладені в Статуті, переграють з тим, про що йдеться мова у збірнику «Об воспитанії чад» (Львів, 1609 р.), який вийшов з братського середовища. Автор рекомендує виховувати дітей у слухняності і покорі, проте радить уникати жорстоких покарань і залякувань. Неуважне ставлення родичів і вихователів до виховання дітей автор вважає смертельним гріхом і погрожує карою в потойбічному світі. Якщо діти недисципліновані, не завжди себе належно поведуть, то слід шукати винних у цьому серед вихователів: як серед батьків, так і серед вчителів. Автор наголошує на необхідності виховувати дітей з раннього дитинства, від «першого віку», бо це найбільш сприятливі роки для формування особистості. Якщо дитина отримала добре виховання в дитинстві, то й надалі не будуть їй страшні спокуси гріховного життя. Звертаючись до родичів, автор радить приділити особливо багато уваги вихованню дітей [12, с. 350].

Статут братської школи, а також інша освітня література, що видавало Львівське братство, зокрема збірник «Об воспитанії чад», засвідчують високий рівень педагогічної думки. Ці твори були пронизані демократичним духом, мали чітке гуманістичне спрямування. Якщо проаналізувати ставлення братчиків до освіти, то побачимо, що в їх працях йшлося про всезагальність освіти, зазначалось, що місце людини в суспільстві повинно залежати від освіти, а не від походження.

Львівська братська школа будувалася вже за системою тогочасних західноєвропейських середніх шкіл-гімназій, її основну суть становило вивчення так званих семи вільних мистецтв – граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики, астрономії. Біля джерел Львівської братської школи стояли люди глибокої ерудиції й освіти, світогляд яких уже ніс на собі відбиток нового ренесансного способу мислення. Серед них слід назвати Юрія Рогатинця, Стефана Зизанія, Лаврентія Зизанія, Іова Борецького.

Другою після Львівської за значимістю братською школою в Україні була Київська. В 1615 р. київські міщани, шляхта, духівництво організували братство, а при ньому було засновано школу. Вона почала діяти на Подолі при Братському монастирі. Члени Київського братства характеризували свою школу як «училище отрочатом мови славяно-россаго, еллиногреческого і прочиих даскалов... та не від чуждаго джерела пиюще... западня схизми упившеся і до римлянном відхилятьсся» [3, с. 66]. Ця характеристика свідчить як про програму школи, так і про її призначення – протидіяти католицькій пропаганді єзуїтських шкіл.

У програму Київської братської школи, що складалась з п'яти класів, також входило вивчення предметів «семи вільних наук», характерних для середньої школи того часу. Як і в інших братських школах, велика увага приділялась вивченню церковнослов'янської, грецької мов, що визначало характер братських шкіл в Україні і Білорусі як «греко-слов'янських». Грецька і церковнослов'янська мови виступали як літературні мови великого православного ареалу, були засобом культурного спілкування між східними і південними слов'янами [13, с. 45]. Братська школа в Києві стала центром освіти не тільки для українських земель. Серед учителів і учнів були вихідці з Білорусі, Росії. В 1630 р. церковнослов'янську мову викладав росіянин Федір; Савва Андрійович з Могильова читав граматику, пізніше він продовжував викладацьку діяльність у Могильовській братській школі.

Отже, педагогічні переконання діячів братських шкіл були пройняті гуманістичними ідеями, які відбилися на організації навчального і виховного процесів. Ставлення вчителя до учня ґрунтувалося на визнанні успіхів останнього. Похвали заслуговували лише ті учні, які досягли великих успіхів у науці. Братські школи прагнули виховати молодь у дусі відданості своєму народу, здатності постояти за загальнонародні інтереси, захистити свободу своєї батьківщини.

Розвиток шкільництва безпосередньо був пов'язаний із книгодрукуванням. Діячі братського руху велике значення надавали видавничій діяльності, добре розуміючи її суспільне значення. В грамоті, підписаній у листопаді 1589 р. Константинопольським патріархом Єремією Луцькому єпископу Кирилу Терлецькому та Львівському єпископу Гедеону Балабану, перед братчикам ставилися такі видавничі завдання: «Мають волность... друку невозбранно священніи книги церковниє старанно, з великі: опатренем, не тільки часословци, псалтирі, апостоли, мінеї і тріоді требники, синаксари, евангелія, метафрасти, торжники, хроніки, але граматику, пітику, реторику, філософію» [14, с. 245].

Перші видання братської друкарні з тих, що збереглися, датовані 1591 р. Це, зокрема, окружна грамота Константинопольського патріарха Єремії, а також Соборна грамота Брестського синоду від 21 червня 1590 р. З друкарні братства вийшла знаменита «Просфоніма» – брошура з текстом віршів, що декламувалася учнями братської школи, які вітали митрополита Михайла Рогозу з новим 1591 роком [15, с. 378]. Заслугою Львівського братства слід вважати те, що воно видавало підручники для початкового навчання – букварі, «Псалтирі» і «часослови шкільні». Крім книг богословського характеру, друкувались і світські: розділи, присвяти видатним персонам, вірші, «епіграми герб» Львівського братства, передмови. Великої уваги заслуговує видання «Анамсісис, іли пропоминаніє» (1695 р.) – братський пам'ятник, який подавав генеалогію українських міщанських сімей Львова, а також деякі факти з історії України [4, с. 345].

Видавнича діяльність Львівського братства тісно пов'язана з педагогічною діяльністю. Перший друкований підручник слов'яно-руської мови під назвою «Буквар» видав І. Федоров завдяки старанням львівських братчиків у 1574 р. У 1588 р. грек Арсеній Еласонський, ректор Львівської братської школи, за участю своїх учнів склав граматику, яку надрукувала 1591 р. Львівська братська друкарня під назвою «Адельфотес» –

«Грамати́ка доброглаголивого еллино-словенського языка». Це була одна з перших слов'янських грамати́к, складених в Україні. Пізніше було надруковано граматику Лаврентія Зизанія – «Грамати́ку словенську» (Вільно, 1596 р.), яка тривалий час служила навчальним посібником слов'янської мови у братських школах і справила помітний вплив на подальший розвиток мовознавчої науки на Україні. Її ідеї і положення знайшли своє поглиблення у відомому «Лексиконі славенороському» (Київ, 1627 р.) Памви Беринди [16, с. 76]. Майже три століття користувався «Лексиконом словенороським Памві Беринди» весь слов'янський світ, до нього зверталися українські, російські, білоруські та румунські філологи, розвиваючи далі мовознавчу науку. Починаючи з тридцятих років XVII ст. братське видавництво основну увагу приділяло підготовці до друку богослужбових книг, а з середини XVII ст. повністю перейшло на випуск книг богословського характеру.

Отже, благодійна діяльність українських братств далеко виходила за межі меценатської та філантропічної спрямованості, а скоріше була втіленням гуманістичних поглядів українців на немічність, старість, убогство. Вагома меценатська робота, проведена братствами щодо налагодження книгодрукування, організації навчально-освітнього процесу на новій гуманістичній основі, впорядкування й реформування внутрішньоцерковного життя – усе це створило величезний авторитет братствам, зробило їх основними суб'єктами культурно-національного відродження України того періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 170 с.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 68 с.
3. Сфименко А.Я. Южнорусские церковные братства: историко-этнографический опус. – К.: Либідь, 1990. – 276 с.
4. Марченко М.І. Історія української культури (з найдавніших часів до середини XVII ст.). – К.: Радянська думка, 1961. – 489 с.
5. Полянська-Василенко Н. Братства на Україні в минулому і сучасному. – Мюнхен, 1947. – 349 с.
6. Іваніс В. Церковні братства та їх значення для українського народу. – Львів: Колос, 1965. – 178 с.
7. Зубрицький Д. Літопис Львівського Ставропігійського братства, по давнім документам складений. – Львів: Світ, 1996. – 142 с.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України-Русі. – К.: Либідь, 1993. Т. 1. – 605 с.
9. Матковська О. Львівське братство: культура і традиції. Кінець XVI – перша половина XVII ст. – Львів: Каменяр, 1996. – 543 с.
10. Харлампович В.І. Западно-русские православные школы XVI – начала XVII вв. – Казань: Глобус, 1954. – 159 с.
11. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки. – К.: Наукова думка, 2006. – 561 с.
12. Маслов С. Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI – першій половині XVII ст. – К.: Наукова думка, 1953. – 432 с.
13. Андрієнко Л.Б. Братські школи в Україні XVI – XVII ст. // Навчальна школа. – 1990. – № 11. – С. 45-47.
14. Крыловский А.С. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). – К.: Наукова думка, 1994. – 321 с.
15. Маслов С. Українська друкована книга XVI – XVIII ст. – К.: Наука, 1955. – 654 с.
16. Горбач О. Памва Беринда як етимолог. – К.: Дніпро, 1956. – 287 с.

Л.А. Рошина

Благотворительная деятельность украинских братств

В статье сделан анализ благотворительной, филантропической и меценатской деятельности украинских братств. Доказано, что православные братства помогали бедным, старикам и вдовам; открывали и содержали госпитали, больницы и дома для сирот. Особое внимание братства уделяли развитию украинского образования, выступали меценатами школьного и печатного дел.

L.O. Roshina

Eleemosynary Activity of Ukrainian Fraternities

In the article the analysis of eleemosynary, philanthropic and patron of art activity of Ukrainian fraternities is done. It is led to, that orthodox fraternities cared of poor, feeble and widows; opened and retained hospitals, lichnitsi and sirotintsi. The special attention of fraternity was spared to development of Ukrainian education, came forward the patrons of art of school and printing businesses.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2008.